

Algimantas JANKAUSKAS

Organiškoji valstybė: autoritarizmo ar demokratijos modelis?

Individo ir visuomenės sąveikos teorinėje raidoje (nuo Platono "Valstybės" iki F.Fukuyamos "Istorijos pabaigos") ryškios dvi - individualistinė ir kolektyvistinė - tendencijos. Liberalios demokratijos šalys, įkūnijusios individualistinę tradiciją, pirmenybę teikia individui, jo laisvosraiškos galimybių garantijoms. Tuo tarpu daugelis autoritarinių ir totalitarinių režimų remiasi kolektyvistine visuomenės gyvenimo nuostata, pirmumą teikdami kolektyvui - partijai, tautai, valstybei - pavidalui. Individualizmo ir kolektyvizmo kraštutinumai įvairiose istorinėse epochose aktualizuodavo individo ir visuomenės organiškos sąveikos idėją.

Kas toji organiškos valstybės idėja? Kokia jos kilmė ir vieta individo - visuomenės sąveikos teorinėje ir praktinėje raidoje? Kokia jos šiuolaikinė interpretacija? Į šiuos klausimus ir bandoma atsakyti straipsnyje.

1. Valstybės organiškos sąrangos ištakos.

Senovės Graikijoje pasaulio organiškos tvarkos poreikis kilo iš antikinės pasaulėžvalgos sinkretiškumo. Ankstyvajame periode jis įgijo kosmologinę orientaciją ir reiškėsi natūrfilosofija. Sokrato (470-399) ir ypač Platono (427-347) filosofijoje, tiesiogiai susietas su žmogaus gyvenimo tikslais, įgijo antropologinę orientaciją.*

Antikinis sinkretiškumas Platono filosofijoje transformavosi į idealią, organišką pasaulio sąrangą. Platonui jutimiškai suvokiamas, empiriškai konstatuojamas pasaulis - paviršinis ir netikras. Tikroji būtis slypi idėjų pasaulyje, kuris atpažįstamas per sielą. Sielos galia - tai jos tapatumas sau. Ji - žmogaus esmė. Ji padaranti žmogų tuo, kuo jis iš tikrųjų yra. Tačiau siela nėra vienalytė. Joje esama protingumo prado, kuris vainikuojasi išmintimi ir yra arčiausiai idėjų pasaulio. Aistringajam pradi būdingas narsumas, o geidžiantysis ribojasi nuosaikumu. Pastarieji du labiau nutolę nuo idėjų pasaulio ir pagauna tik blausią idėjų šviesą.

* Socialinė žmogaus būtis Platonui buvo jo filosofijos išeities taškas (1, 105).

Šių sielos pradų suderinimas ir gyvenimas pagal savo sielą (prigimtį) ir būtų žmogaus tapatumas sau, kartu artėjimas prie tikrosios būties. Platono žodžiais: "Toks žmogus... įves savo viduje tikrą tvarką, sudrausmins ir valdys save, bus pats sau draugas; jis suderins tris savo sielos pradus kaip tris pagrindinius dermės tonus - aukščiausiąjį, žemiausiąjį ir vidurinį - ir visus galimus tarpinius tonus; visa tai jis susies ir iš daugialypio save padarys vieningą, nuosaikų ir harmoningą" (2, 166).

Šiuo prigimtiniu organiškumu Platonas grindžia valstybės ir viso kosmo sąrangą. Valstybėje geidžiančiosios sielos žmonės, pasak Platono, sudarytų gausų gamintojų luomą, kurie atliktų jų prigimtį geriausiai atitinkančius žemdirbystės ir amatų darbus. Aistringieji, narsa pasižymintys, būtų geriausi kariai ir sudarytų sargybinių luomą. Išmintingieji, geriausiai tinkantys kraštui valdyti, sudarytų valdovų - filosofų luomą. Pagal Platoną, valstybės organiškumo, jos darnos formulė labai paprasta: "dirbti savo darbą ir nesikišti į kitus..." (2, 152).

Platono valstybės prigimtinių organiškumą, o ir kitų klasikinės graikų filosofijos kūrėjų panašią politikos filosofijos paradigimą lėmė Antikos žmogaus priklausomybė nuo bendruomenės. Antikai dar svetima individo, jo autonomiškumo visuomenės atžvilgiu idėja. Antikos žmogus - tai miesto-valstybės žmogus, tobulas ir doras pilietis.

Viduramžiais organiškos pasaulio sąrangos idėja buvo pamatinė. Viduramžių žmogus mąstė ir suvokė pasaulį kaip organišką vienvė. Svarbiausias tokio pasaulio šaltinis buvo teocentrinė pasaulėžiūra. * Teocentrizmas - tai Dievo pirmumą, jo absoliutinį gėrį ir tobulumą teigianti pasaulėžiūra. Dievas, pirmiausia jo krikščioniškoji samprata ir ypač Kristaus misija, suteikė Viduramžių pasauliui moralinį bei sakralinį matmenį. Viduramžių žmogaus patyrimai turėjo dorovinę, kartu ir personalinę žymę.

Dievuje įsišaknijęs žmogaus pirmavaizdis išsirutuliojo į pamatinę Europos kultūrai žmogaus asmens nelygstamos vertės idėją. Asmuo buvo organiškas Viduramžių pasaulėžiūros sėkmuo. Juo paženklinėti svarbiausi Viduramžių pasaulėžiūros ir pasaulėjautos komponentai.

Laikas, Antikoje cikliška suvoktas, Viduramžių žmogui tapo vidine psichologine būseną. Pasak Augustino (354-430), siela yra laiko matas ("tavyje mano siela, aš matuoju laiką" (3, 117). Siela išlaiko savyje praejusią laiko tėkmę ir laukia būsimosios. Be žmogaus asmens, kaip sielos turėtojo, nėra laiko. Pasižymėjęs didesniu nei kitose epochose intensyvumu, Viduramžių žmogaus laiko suvokimas buvo ryški jo savi-vokos galimybė.

* Viduramžių kultūrą esmingiausiai apibūdinantys bruožai - jos pasaulėžiūros teocentrizmas ir pasaulėjautos antropocentrizmas (3, 12).

Erdvės vaizdiniai dėl organiško žmogaus santykio su gamta ir Dievu buvo ne abstraktūs, bet individualizuoti ir simboliški, vienvėsi siekiamybė paženklininti vaizdiniai. Klasikinis erdvės organinės vienvės pavyzdys - gotikinė katedra. Jos struktūra tarsi įkūnija hierarchizuotą ir organišką Viduramžių pasaulio vaizdą.

Doroviniu bei personalistiniu matmeniu paženklintas ir Viduramžių žmogaus požiūris į darbą bei nuosavybę. Antikoje darbas nebuvo dorybė. Antikos žmogaus dorybė buvo "kilnus dykinėjimas" (4, 187). Tačiau krikščionybė, paskelbusi principą "kas nenori dirbti, tas tenevalgo", kategoriškai atmetė šią antikinę nuostatą. Viduramžiuose darbas - ne tik pragyvenimo šaltinis. Viduramžių žmogui darbas giliausia savo esme buvo jo įsmejinimo procesas. Šėdevro, kaip pavyzdinio, tobulo kūrinio viduramžiška kilmė, būtų akivaizdus darbo asmeninio, kartu ir kūrybinio pobūdžio paliudijimas. Šėdevru buvo vadinamas Viduramžių cechuose pagamintas gaminy, kurį padėjęs (gizelis) pateikdavo meistro vardui gauti. Tik paties žmogaus padarytas daiktas reiškė asmens idėjos perkėlimą į daiktą, kitaip tariant, daikto įsavinimą. Ir tik toks daiktas giliausia prasme buvo nuosavas daiktas - savastis. Neįsmejintas daiktas, daiktų kaupimas šalia savęs, pagal viduramžišką supratimą, nebuvo tikra prasme nuosavybė. Augustino žodžiais, "kas turi per daug, tas valdo svetimą". Pasak Tomo Akviniečio (1225-1274), Dievas sukūręs žemę ir jos gėrybes visų žmonių naudai bei gerovei. Tad ir nuosavybės teisė nėra absoliuti. Tomui nuosavybės turėjimas yra asmeninis, tačiau jos naudojimas - visuomeninis reikalas: "laikini gėriai, kurie Dievo žmogui suteikti, yra jo nuosavybės reikalas, bet naudojimo atžvilgiu jie turi būti ne tik jo, bet ir kitų, kurie galėtų jais pasigelbėti, esant pertekliui" (5, 183).

Šios Viduramžių pasaulėžiūrinės nuostatos suponavo tarpasmeninius žmonių santykius, organišką ir bendruomenišką visuomeninio gyvenimo formas. Tai pažymi ne vienas šiuolaikinis mediavistas.*

Kokios buvo daiktiškosios Viduramžių pasaulėžiūrinių nuostatų prielaidos? Kaip minėta, Antikos žmogus buvo subordinuotas miesto - valstybės gyvenimui. Antikos idealas buvo doras pilietis. Tuo tarpu Vi-

* Privatinė nuosavybė yra daiktiška visuomeninių santykių forma, tuo tarpu feodalinė nuosavybė - tarpasmeninė jų forma, išreiškianti Viduramžių visuomenės socialinių ryšių esmę. Buržuazinė nuosavybė stovi priešais tiesioginį gamintoją - fabriko darbininką, žemės nuomininką - kaip neasmeninis turtas, o feodalinė žemės nuosavybė visada personifikuota: ji stovi priešais valstietį senjoro asmenyje ir neatskiriama nuo jo valdžios, teisminių įgaliojimų ir tradicinių ryšių. Buržuazinė nuosavybė gali būti visiškai anonimiška, tuo tarpu feodalinė nuosavybė visada turi savo vardą ir perduoda jį ponui; žemė jam - ne tik nuosavybė, bet ir gimtinė su savo istorija, vietiniais papročiais, tikėjimais ir prietarais" (4, 219).

duramžių žmogus pirmiausia buvo luominės, korporatyvinės grupės narys. Jo individualumo raiška buvo įreminata luomo ar korporacijos statusu, ritualais, įstatais ir tradicijomis. Tačiau šis luominis ir korporatyvinis individualybės apribojimas nebuvo išoriškas ir prievartinis. Riterių sąjungos ir ordinai, vasalų sąjungos, vienuolynų brolijos, miesto komunos, pirklių gildijos ir amatininkų cechai suburdavo žmones į glaudžius mikropasaulius, teikusius jiems materialinės egzistencijos sąlygas ir ne tik. Daugelis šių grupių buvo organiškio pobūdžio: žmogus jose dirbo, gyveno, artimai bendraudamas su jų nariais ir šioje aplinkoje tenkino savo socialinius, kultūrinius bei dvasinius poreikius. Viduramžių korporacijų organizacija rėmėsi savivaldos ir narių lygiateisiškumo principais. Tokioje grupėje dominavo ne viešpatavimo - pavaldumo ("vertikalūs"), o taip vadinami "horizontalūs" ryšiai. Reikalaudama iš visų savo narių tam tikros drausmės, vienodo gyvenimo ir netgi mąstysenos būdo, korporacija kartu auklėjo juos lygybės, grupės narių teisių gerbimo dvasia, telkdavo juos ginti šias teises ir bendrus interesus. Ir nors "horizontalūs" korporatyviniai ryšiai egzistavo greta viešpatavimo - pavaldumo ryšių, be pirmųjų Viduramžių gyvenimo vaizdas būtų neišsamus.*

Korporacija, būdama Viduramžių, pirmiausia miesto gyvenimo pagrindiniu ūkiniu, socialiniu ir kultūriniu vienetu, sukūrė daiktiškąsias prielaidas tarpasmeniniams santykiams, bendruomeniškumo ir organinės vienybės jausmams rasti.

Taigi teocentrizmas ir korporatyvizmas buvo du šaltiniai, gaivinę Viduramžių asmeninius tarpusavio ryšius ir bendruomenišką dvasią, laidavę organiškumą kaip pamatinį Viduramžių atributą. Iš korporatyvinės visuomenės sąrangos išsirutuliojo visuomenės grupių atstovavimo idėja, visuomenės grupės autonominės vertės suvokimas, brandinės prielaidas šiuolaikinei pilietinei visuomenei.

XVII-XVIII šimtmečio buržuazinės demokratinės revoliucijos sugriovė luominę visuomenės sąrangą ir pradėjo individualizmo erą. Individualizmas - tai pasaulėžiūrinė nuostata, pirmumą teikianti atskiram žmogui-individui - jo asmeninei laisvei, privatinės nuosavybės, asmeninės iniciatyvos ir atsakomybės, minimalios valstybinės valdžios principams. Individualizmo teoriniai pagrindai - tai Renesanse iškilę antropocentrizmas ir racionalizmas, radikalai pakeitę požiūrį į žmogų ir jo vietą pasaulyje. Pasaulio centru tapo ne Dievas, bet Žmogus-Prometėjas - savo jėgomis, pirmiausia proto galia pasitikintis žmogus. Individualizmo prin-

* Viduramžių Europos socialinę struktūrą teisingai galima suprasti tik atsižvelgiant tiek į "vertikalius" viešpatavimo ir pavaldumo ryšius, tiek į "horizontalius" korporacinius ryšius (4, 168).

cipų pagrindu susiformavo liberalizmas - politinė ideologija, pagrindusi iškilusios buržuazijos politiką. Jos pagrindu susikūrė kapitalistinė ūkio sistema, pagrįsta privačia nuosavybe, asmenine iniciatyva ir iš jų išplaukiančiu gyvenimo intensyvumu. Laisva konkurencija, ūkio koncentracija sparčiai diferencijavo visuomenę. Iš kilo socialinis klausimas.

Liberalizmas ir kapitalizmas, kaip individualizmo apraiškos, netrukus susidūrė su opozicinėmis nuostatomis. Kraštutinė iš jų - kolektyvistinė savo esme buvo socializmo doktrina. Socializmas idėjiniu ir organizaciniu požiūriu nebuvo vienalytis. Žinomos utopinio, anarchistinio, revoliucinio, reformistinio ir kitos socializmo atmainos. Tačiau visų srovių bendrumas buvo jų kolektyvistinė išeities pozicija.

Pirmumą teikdamas ne individui, bet sociumui, socializmas telkė tuos žmones, kurie liko už privačios iniciatyvos ir savarankiškos veiklos galimybių ribų. Tai buvo XIX šimtmetyje atsiradusi proletarų klasė. Proletarų vardu skelbiamos socialinio teisingumo ir socialinės lygybės idėjos galėjo būti įgyvendintos tik didinant valstybinės valdžios galias, kartu suvaržant ir galiausiai paneigiant asmens laisvės ir teises. Po Pirmojo pasaulinio karo ši etatistinė tendencija ėmė praktiškai reikštis, įgydama įvairius totalitarizmo pavidalus. Bolševizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas buvo praktinės kolektyvistinės nuostatos visuomeniniame gyvenime apraiškos.

Liberalizmo ir socializmo idėjų priešstata pagimdė nuosaikesnį, krikščioniškomis vertybėmis grindžiamą, nusistatymą XIX šimtmečio klausimais. Krikščioniškajam požiūriui, pirmiausia, dėl jų kraštutinių nei individualizmas, nei kolektyvizmas nebuvo priimtini. Liberalizmas, kaip ideologinė individualizmo apraiška, idealizuoja individą ir palieką jį be bendruomeninės paramos. Socializmas, kaip kolektyvistinės orientacijos apraiška, siekdamas tariamos visų lygybės, paaukoja kolektyvui bet koki individualumą ir asmens laisvę. Tuo tarpu krikščioniškas nusistatymas akcentuoja žmogaus prigimtį ir visuomenės gyvenimo sudėtingumą, ir vengdamas kraštutinių, siekia socialinės pusiausvyros, kuri būtų grindžiama organiškai valstybės idėja.

Susistemintai katalikiška socialinė doktrina išdėstyta popiežių Leono XIII enciklikoje "Rerum novarum" (1891) ir Pijaus XI "Quadragesimo anno" (1931).

Išeities pozicija imdama dieviškąją visų žmonių lygybę, katalikiškoji socialinė doktrina žmogų traktuoja kaip savitiksį, kitaipariant, remiasi asmens principu arba nelygstamos žmogaus vertės nuostata. Šia prasme kiekviena visuomeninė problema traktuotina ne tik kaip ekonominė ar institucinė, bet ir kaip moralinė problema.

Kokią visuomenės sąrangą siūlo katalikiška socialinė doktrina, kuri nepaneigytų asmens principo?

Pirma. Katalikiška socialinė doktrina akcentuoja tarpinių socialinių vienetų tarp atskiro žmogaus ir valstybės svarbą. Šeima būtų pirmoji tokia organiška atskiro žmogaus ir visuomenės jungtis. Šeimos narių artumas, jų tarpusavio meilė padaro ją "tikra prasme bendruomene" (6, 171), ugdančia žmogaus asmenines ir visuomenines savybes. Profesinės organizacijos būtų kitas prigimtinis visuomeninis vienetas, natūraliai saistantis tos pačios profesijos žmones, sykiu klasinį visuomenės supratimą keičiantis solidaristiniu. Solidarumo dvasiai rasti didelės svarbos turinti taip pat nuosavybės teisė, jos visuotinumą pripažinimas. Nuosavybė reikšminga žmogui kaip asmens savirealizacijos būdas: "nuosavybė žadina sumanumą ir darbštumą" (6, 172). Betgi, teigdama nuosavybės teisės prigimtį pobūdį, katalikiška socialinė doktrina jos neabsoliutina. Tariama jos "nuosavybės teisė ir josios naudojimas yra du skirtingi dalykai. Šiame reikale žmonės turi žiūrėti ne tik savo atskirų interesų, bet ir bendros gerovės" (6, 271). Ribą tarp individualios ir socialinės nuosavybės pusių turinti nubrėžti viešojo valdžia, kuri "pasiremddama prigimtaine ir dieviškąja teise, gali tiksliau nustatyti, kas, turint galvoje tikrus viešosios gerovės reikalus, yra leisti na arba neleisti na savininkams naudojantis savo nuosavybe" (6, 272).

Antra. Valstybė, siekianti visuotinės gerovės, organizuojama pagal subsidiškumo principą. Pasak Pijaus XI, "kaip nevalia iš atskirų žmonių atimti ir tai pavesti visuomenei, ką atskiri žmonės gali savo iniciatyva bei savo pastangomis padaryti, taip lygiai neteisinga visa tai, ką mažesnės draugijos pačios pajėgia atlikti, pavesti didesnėms bei aukštesnėms draugijoms; tai reikėtų daryti nuostolius bei griauti socialinę tvarką. Bet kuri intervencija socialinėje srityje iš savo prigimties privalo ne naikinti juos ar pasiglemžti, bet teikti pagalbos socialinio organizmo nariams" (6, 283). Iš to kyla reikalavimas kuo plačiau federalizuoti valstybę. Kiek galima praktiškai decentralizuoti ir kiek neišvengiama centralizuoti, tai priklauso nuo visuomeninės situacijos ir nuo visuotinės gerovės reikmių.

Trečia. Kiekvienas socialinis veikimas nebūs sėkmingas ir išbaigtas be nuolatinių pastangų "atnaujinti gyvenime krikščioniškąją dorovę" (6, 198). Turėdama savo pozityvų turinį, katalikiška socialinė doktrina pastarąją prasmę visad lieka normatyvinė.

Organiškos valstybės tradicijos apžvalga būtų neišsami, jeigu nepaminėtume prancūzų sociologo ir filosofo Emile Durkheimo (1858-1917) vardo. Socialinio solidarumo idėja jo darbuose buvo pamatinė. ("Apie visuomeninio darbo pasidalijimą" 1893, antrasis leidimas 1902; "Savižudybė" Sociologinis etiudas 1897).

Pasak E. Durkheimo, objektyvus procesas, įgalinantis organišką individo ir visuomenės sąveiką, yra visuomeninis darbo pasidalijimas. At-

siribojant nuo detalios E.Durkheimo darbų analizės, mums svarbiausias klausimas yra - kokių būdu darbo pasidalijimas kuria socialinį solidarumą?

E.Durkheimas, sekdamas tipiška XIX šimtmečio sociologijai dichotomine tipologija, skiria mechanistinį ir organišką socialinį solidarumą. Mechanistinis solidarumas, dominavęs archainėse visuomenėse, esąs "kolektyvinio" solidarumo tipas, kurio pagrindas - žemas individų ir jų socialinių funkcijų diferenciacijos lygis. Individas tokioje visuomenėje priklauso ne pats sau, bet esti "daiktas", disponuojamas visuomenės" (7, 103). Mechanistinis solidarumas intensyvėja kartu su kolektyvinės sąmonės augimu, ribos tarp individualumo ir kolektyvumo nykimu. Tačiau darbo pasidalijimas ilgai išsklaido vieningą kolektyvinę sąmonę. Darbo pasidalijimo ir visuomenės diferenciacijos procese atsirandantį naują socialinio solidarumo kokybę E.Durkheimas vadina organišku solidarumu. Pastarasis būdingas šiuolaikinėms išsivysčiusioms visuomenėms. Jose individai pasiekia individualumo sąmonę, sykiu įgydami savitarpio priklausomybės bei solidarumo jausmą, kurį E.Durkheimas laikė aukščiausiu visuomeninio gyvenimo kriterijumi.

Nukrypimai nuo organiško solidarumo arba visuomeninio gyvenimo "anomijos" (vertybinis vakuumas, būdingas kriziniais ir pereinamiesiems visuomenės gyvenimo tarpsniams) sukelia naujų organizacinės veiklos ir integruojančių veiksmų poreikį. Kaip simptomišką XIX šimtmečio pab. - XX šimtmečio pr. visuomeninio gyvenimo "anomiją", E.Durkheimas vertino didėjantį Vakarų Europoje savižudžių skaičių (8, 18-19). Šio reiškinių priežasčių E.Durkheimas ieškojo sparčiame pramoninės gamybos augime, radikaliame darbo ir kapitalo santykių pasikeitime. Jų pusiausvyrai pasiekti esą reikalingos naujos visuomeninio gyvenimo formos. Prancūzų sociologas rašė: "Valstybė pernelyg toli nuo individų... Paviršutiniški ir nepastovūs jų santykiai nepasiekia individualios sąmonės ir negali jos socializuoti. Štai kodėl ten, kur valstybė yra vienintelė socialinė aplinka, žmonės atitrūksta nuo jos ir vienas nuo kito. Visuomenė gali gyvuoti tik tada, jei tarp valstybės ir atskirų žmonių įsitvirtina daug tarputinių grupių, pakankamai artimų individams, kad jie galėtų įsitraukti į savo veikimo sferą ir į bendrą socialinio gyvenimo tėkmę" (7, 32).

Tokia visuomeninio gyvenimo forma, reikalinga organiškam visuomenės solidarumui pasiekti, E.Durkheimo įsitikinimu, yra profesinės grupės arba korporacijos. Buvusi Romos ir Viduramžių bendruomeninio gyvenimo pradų, korporacija, E.Durkheimo teigimu, turi "tapti fundamentaliu šiuolaikinės visuomenės vienetu" (7, 31). Skirtingai nuo Viduramžių, kur korporacijos buvo municipalinis vienetas, naujaisiais laikais korporacija turėtų tapti nacionaliniu vienetu, funkciniais pagrindais

apjungiančiu atskirų profesijų žmones. Profesiniai ryšiai, pasak E. Durkheimo, turi gilesnį pagrindą nei teritoriniai. Todėl korporacijos būtų ta "moralinė jėga", kuri apsaugotų individą nuo "moralinės vienatvės", taptų kapitalizmo "anomijų" įveikimo mechanizmu ir svarbiu visuomenės organiškio solidarumo šaltiniu.

Pateikta istorinė-analitinė apžvalga liudija, kad greta individualizmo ir kolektyvizmo kaip kraštutinių individo - visuomenės sąveikos tradicijų, būta "vidurio" - organiškios valstybės sąrangos - tradicijos. Antikoje valstybės organiškios sąrangos požiūrį suponavo antikinės pasaulėžiūros sinkretiškumas ir atskiros žmogaus subordinuotumas miestui - valstybės gyvenimui. Viduramžiais šios tradicijos, kaip dominuojančios, šaltiniai buvo teocentrizmas ir luominė - korporatyvinė visuomenės santvarka, naujaisiais laikais išstumta individualizmo. Bet XIX šimtmetyje, kaip oponuojanti liberalizmui iš vienos pusės ir socializmui iš kitos, reiškėsi katalikiškoje socialinėje doktrinoje, prancūzų sociologo ir filosofo E. Durkheimo darbuose.

2. Organiškos valstybės tradicijos atgijimas tarpukaryje: priežastys ir tendencijos.

Tarpukario terminu įvardijamas istorijos tarpsnis tarp dviejų pasaulinių karų. Tai vienas dramatiškiausių puslapių žmonijos istorijoje.

Kas lėmė jo dramatiškumą? Kodėl tarpukaryje atgijo organiškios valstybės idėjos? Kokiomis konkrečiomis formomis jos pasireiškė?

XIX šimtmetis buvo individualizmo, liberalizmo bei kapitalizmo, kaip pirmojo pasekmių, poreiškio metas. Bet Pirmasis pasaulinis karas ir revoliucija Rusijoje neabejotinai pakreipė pasaulio raidą. Tai buvo pradžia antiindividualistinės reakcijos, pasireiškusių bolševizmo, fašizmo, o vėliau ir nacionalsocializmo iškilimu. Individualizmo ir kolektyvizmo praktinis konfliktas buvo ryškiausia naujojo XX šimtmečio žymė.

Kur link pasaulis pasuks? Ką žadėjo taip prasidėjęs XX šimtmetis? Tarpukaris kaip tik ir buvo į XX šimtmetį įžengusio pasaulio savivokos metas, netikrumo ir ieškojimų metai.

Sąjungininkų pergalė Pirmajame pasauliniame kare atgaivino ir pratęsė XIX šimtmetyje vyrausias socialinio, ekonominio ir politinio gyvenimo tradicijas. Pirmųjų pokarinių metų įvykiai klostėsi pacifizmo, laisvės, tautų išsivadavimo ir jų laisvo apsisprendimo teisės idėjų atmosferoje. Šiai nuotaikai galios ir autoritetą suteikė JAV prezidento T.W. Wilsono pokarinė taikos programa, kuri vainikavosi Tautų Sąjungos sumanymu.

Šioje atmosferoje, pralaimėjusios kaizerinės Vokietijos vietoje, susikūrė Weimaro respublika (1919-1933). Pagal 1919.08.11 Weimare

priimta konstituciją Vokietija išsaugojo Reicho pavadinimą, tačiau ta po parlamentinę respubliką su tiesiogiai renkamu prezidentu. Weimaro respublikoje įstatymų leidžiamąją galią vykdė Reichstogas. Prezidentas buvo vykdomosios valdžios priešakyje, skyręs kanclerį ir ministrus, kurie privalėjo įgyti Reichstago pasitikėjimą Vokiečių Žemėms atstovauti leidžiant Reicho įstatymus iš Žemių vyriausybių narių buvo sudaromas Reichsratas, turėjęs protesto (veto) teisę Reichstago priimtiems įstatymams (9, 50-70).

Sajungininkai tikėjosi, jog sukurta Weimaro respubliką išspręs pokarinės problemas ir taps ateityje stabilumo bei taikos garantu. Bet realus gyvenimas ilgainiui išskleidė pirmąjį entuziazmą ir viltis. Sunkios vokiečius kaip tautą žeminančios Versailio taikos sutarties sąlygos, ūkinė suirutė, skurdas pažadino revanšistines ir nacionalistines nuotaikas. Į racionalizmą ir tvarką linkusiam vokiečiui buvo nepriimtina skurdo ir moralinio pažeminimo būseną. Visa tai subrandino nacionalizmo iškilimą.

Nacionalsocializmas, greta itališkojo fašizmo, buvo praktinė kolektyvistinio požiūrio į visuomenės gyvenimą apraška. Jo esmė, kartu galios ir galios šaltinis, buvo tautinio prado nelygstamas teigimas, kitaip tariant, nacionalizmas. Nacionalizmas, pirmenybę teikdamas tautiniams jausmams ir principams, adekvačiausiai atitiko pokarinę, ypač pralaimėjusių tautų nuotaiką ir tapo skirtine XX šimtmečio žyme.* Tauta yra natūresnė ir turinti gilesnę pagrindą nei klasė ar partija. Užtat nacionalizmas turėjo ir tebeturi didelės reikšmės žmonių ir valstybių gyvenimui.

Taigi pokarinio demokratinio entuziazmo rezultate atsiradusią Weimaro respubliką 4 dešimtmetyje pakeitė nacionalsocializmas, individualizmui ir liberalizmui priešingas politinis režimas.

Kitas pokarinio tautų išsivadavimo, jų laisvo apsisprendimo teisės įgyvendinimo ir demokratinio entuziazmo padarinys buvo naujų nepriklausomų valstybių atsiradimas Centrinėje ir Rytų Europoje.

Nepaisant šių šalių socialinės, ūkinės, kultūrinės, religinės ir tautinės įvairovės, jų valstybingumo tradicijų, visoms buvo būdinga orientacija į griežtą parlamentinės demokratijos sistemą, pirmiausia prancūziško parlamentarizmo pavyzdžiu.

Pagal Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Čekoslovakijos pokarines konstitucijas, aukščiausioji valstybinė valdžia priklausė tautai, kurią ji vykdė per laisvus rinkimus, referendumus, įstatymų iniciatyvos ga-

* A. Maceina 1934 m. savo disertaciniame darbe rašė: "Tautinis pradas šiandien įgyja tokios pat reikšmės, kokios Viduramžiais turėjo religija, o Renesanso metu žmogiškasis individas. Tauta atsistojo vietoj Dievo ir vietoje asmens" (10, 221).

limybės (9, 70-110). Minėtų šalių konstitucijos numatė parlamento pirmenybę ir viršenybę valstybinės valdžios institucijų sąraangoje, vykdomosios valdžios priklausomybę nuo parlamento, proporcingo atstovavimo rinkimų sistemą, plačias piliečių laisves ir teises. Estija iki 1934 m. visai neturėjo prezidento institucijos. Estijos Respublikos Vyriausybę, pagal 1920 m. konstituciją, sudarė Valstybės Seniūnas ir ministrai, kurie buvo visiškai priklausomi nuo parlamento (R+gik+gu). Valstybės Seniūnas, pagal 61 straipsnį, atstovavo Estijos Respublikai, nustatydavo ir vienodindavo vyriausybės veikimą, veddavo vyriausybės posėdžius ir galėdavo užklausti ministrus apie jų veikimą (9, 80).

Tokį palinkimą į "konstitucinį racionalizmą ir šabloną" (11, 135) sąlygojo dvi aplinkybės. Tai pokarinė tautų išsivaduojamoji kova, priešiskumas cariniam ir kaizeriniam monarchizmui, demokratinio entuziazmo nuotaika ir tautos kaip suvereno iškilimas. Griežtas parlamentinis režimas buvo tinkamiausias būdas šiai nuotakai ir tautos suverenumui reikštis. Siekimas apsisaugoti nuo bolševizmo įtakos ir pasaulinės komunistinės revoliucijos pavojų buvo antroji aplinkybė, lėmusi parlamentinio valdymo pasirinkimą bei vėliau vykdytas radikalias žemės ūkio, tautines ir kultūrines reformas.

Betgi griežtas parlamentinis režimas, vykdomosios valdžios nesavarankiškumas ir silpnumas neatitiko daugelio minėtų šalių realių ūkinių, socialinių, politinių ir kultūrinių sąlygų. Todėl netruko pasireikšti šio "konstitucinio racionalizmo ir šablono" pasekmės. Pirmiausia pokarinių nepriklausomų valstybių griežtas parlamentinis valdymas su proporcinio atstovavimo rinkimų sistema skatino politinių jėgų išsiskaidymą ir susmulkėjimą. 1923 m. Estijos parlamento rinkimuose dalyvavo 26 politinės partijos, iš kurių 14 laimėjo vietas parlamente. 1925 m. Latvijos parlamente (Seime) atstovavo 26 politinės partijos. Lietuvoje tarpukaryje buvo 12 politinių partijų (12, 66). Politinį susiskaidymą ir prieštaravimus dar labiau gilino partijų pasaulėžiūrinis pobūdis. Pasaulėžiūrinio tipo partijos, pirmumą teikdamos ideologiniams skirtingumams, pašalino daugelį politinių susitarimų ir kompromisų galimybių. Todėl naujoms pokarinėms nepriklausomoms valstybėms būdinga dažna ministrų kabinetų kaita ir politinio nestabilumo tendencijos. Estijoje per 14 pokarinių metų pasikeitė 17 ministrų kabinetų; Latvijoje - 16; Lietuvoje per 7 metus - 11. Ministrų kabineto egzistavimo vidurkis Baltijos šalyse tebuvo 8-10 mėnesių (12, 67). Tuo tarpu apie politinį stabilumą galima kalbėti, jei vyriausybė išsilaiko vidutiniškai dvejus metus.

Griežtas pokarinių nepriklausomų valstybių parlamentinis valdymas be aktyvaus piliečių politinio dalyvavimo, be demokratinės politinės kultūros tradicijų, paraližuojamas nuolatinių ideologinių partijų kovų, buvo viena iš priežasčių XX šimtmečio 3-4 dešimtmečio nedemokratiniam

režimams šiose šalyse įsigalėti.* Šie režimai buvo švelnesni nei bolševizmas, fašizmas ar nacionalsocializmas. Buvo išaugotas tam tikras socialinis pliuralizmas, kultūrinio ir religinio gyvenimo autonomiškumas, išvengta masinio teroro. Vis dėlto tai buvo XX šimtmečio novacija, ryškiai nutolusi nuo XIX šimtmečio individualistinių nuostatų.

Dar viena pokarinės pacifistinės ir demokratinės atmosferos apraiška buvo Tautų Sąjungos įkūrimas 1919 m. Jos tikslas buvo garantuoti tarptautinę taiką ir saugumą, plėsti tautų bendradarbiavimą. Pagal Tautų Sąjungos paktą 10 straipsnį, Sąjungos nariai įsipareigojo gerbti ir saugoti nuo kiekvieno išorinio užpuolimo visų Sąjungos narių teritorinę neliečiamybę ir politinę nepriklausomybę. Tačiau tarpukario sąlygos nebuvo palankios Tautų Sąjungos sumanymams įgyvendinti. Vienijimosi idėja XX šimtmečio pradžios pasauliui buvo aiškiai per ankstyva. Netgi JAV, kurių prezidentas buvo Tautų Sąjungos sumanytojas, neratifikavo Versailio sutarties ir neįstojo į Tautų Sąjungą. Nuo 1920 iki 1942 metų iš Tautų Sąjungos išstojo 17 valstybių (13, 464). Pasak G.Reynoldo, "Tautų Sąjunga buvo nauja, XX šimtmečio institucija, bet veikusi sena XIX šimtmečio dvasia" (14. 150). Realiai Tautų Sąjungos, kaip pasaulinės taikos ir saugumo gynėjos sumanymą pavyko įgyvendinti jos perėmėjai - Jungtinėms Tautoms, ir tik mūsų dienomis.

Tad šiame individualizmo ir kolektyvizmo praktinio konflikto kontekste ir atsekamos organiškos valstybės tradicijos atgijimo priežastys. Tarpukario pasaulis ieškojo naujų XX šimtmečio apraiškų paaiškinimo. Ar XX šimtmetis taps kolektyvizmo amžiumi, kaip kad XIX buvo individualizmo? Ar nėra galimos alternatyvos, išsaugančios žmogaus ir visuomenės sąveikos pusiausvyrą, nepaneigiančios žmogaus asmens vertės?

Tarpukaryje atgijusios organiškos valstybės tradicijos teorinės tendencijas galima būtų tipologizuoti, išskiriant du - etatistinį ir bendruomeninį - organiškos valstybės modelius.

Vienas žymiausių etatistinės tendencijos atstovų tarpukaryje buvo Vienos universiteto sociologijos ir politinės ekonomikos profesorius Othmaras Spannas (1878-1950). O.Spannas buvo universalizmo kūrėjas. Vokiečių romantikų (A.Müllerio) idėjų paakintas, O.Spannas susidomėjo Platonu, Aristotelium, Viduramžių scholastika ir vokiečių idealistine filosofija. Pastaroji turėjo lemiamos įtakos jo idealistinei universalizmo sistemai susiformuoti. Savo universalizmą O.Spannas priešpataitė individualizmui ir iš jo kylančiam atomistiniam - mechanistiniam vi-

* Tik Suomija ir Čekoslovakija, turėjusios didesnį demokratijos patyrimą ir pasižymėjusios geresniais ūkiniais ir socialiniais rezultatais, išvengė krizės ir išsaugojo demokratinę santvarką.

suomenės gyvenimo supratimui. Pagal O.Spanno universalizmą, individo ir visuomenės sąveikai būdingas ne atomistinis - mechanistinis santykis, bet dvasinis bendravimas.

Atskiro žmogaus (individo) dvasinė egzistencija yra sąlyginė. Žmogus save atskleidžia tik būdamas vidujai susijęs su kitomis dvasinėmis būtybėmis, O.Spanno žodžiais, "pačiam būti, būnant kitame". Tad visuomenė esti dvasinio bendravimo šaltinis, iš kurio individai įgyja dvasinę egzistenciją. Tokia būtų pagrindinė O.Spanno universalizmo idėja. Visuomenė, pasak O.Spanno, savo esmė yra savaiminė, nuo individų nepriklausoma dvasinė visuma (Ganzheit), kuri hierarchiškai pasiskirsto į dalines visumas (tauta, valstybė, religija). Individas gi esti tik tos dvasinės visumos narys, jai subordinuotas visais savo būties aspektais.

Universalistiškai organiškam visuomenės supratimui atitinka ūkio, valstybės ir kitų dalinių visumų aiškinimas. Individualistiškai suprantamas ūkis su interesų ir rinkos pirmumu keičiamas funkcionalistine ūkio samprata. Pagal ją ūkis yra dvasinės visumos (visuomenės) funkcija, priemonių sistema visuomenės gerovei pasiekti. Ji yra hierarchiškos sąrangos, suskirstyta pagal jų svarbą ir tinkamumą dvasinei visumai (visuomenei). Socialinėje praktikoje tokia ūkio samprata reiškė valstybės kišimąsi į privatų ūkį, muitų sistemos ir socialinės politikos akcentavimą. Valstybė, sekant O.Spannu, tai - gyvas, viršindividualinis organizmas, kurio paskirtis užtikrinti individų ir dvasinės visumos (visuomenės) organišką būvį. Tokia valstybė būtų organizuota korporaciniu pagrindu.

Turint galvoje tarpukario visuomeninio politinio gyvenimo tendencijas, O.Spanno universalizmas įgijo nemažai pasekėjų. Jau 1932 m. jo veikalų bendras tiražas pasiekė per 200.000 egzempliorių. O pirmasis veikalas "Svarbiausios nacionalinės ekonomijos teorijos" (1911) 1932 m. buvo išleistas jau 21 kartą (15, 434).

Žinoma, pirmiausia O.Spanno universalizmui simpatizavo totalitarizmo šalininkai. Akivaizdus to paliudijimas būtų B.Mussolinio žodžių giminingumas. "Fašizmo doktrinoje" jis rašė: "Fašizmui viskas yra valstybėje ir niekas neegzistuoja, ir juo labiau neturi vertės už valstybės ribų. Šia prasme fašizmas yra totalitarus, o fašistinė valstybė - visų vertybių sintezė ir vienetas - interpretuoja, plėtoja ir stiprina visą tautos gyvenimą" (16, 18).

Kaip žymiausių bendruomeninės tendencijos atstovą organiškos valstybės tradicijoje minime Jacques Maritainą (1882-1973) - katalikų filosofą, atgaivinusį ir kūrybiškai pritaikiusį Tomo Akviniečio mintis XX šimtmečio pasauliui. Jo gausiuose raštuose (per 50 knygų) labiausiai išryškintos ir plačiausiai žinomos "pilnutinio humanizmo" ir krikščioniškosios demokratijos sampratos.

Humanizmo tragedija J.Maritainas įvardija moderniojo pasaulio būty. Josios šaknys, pasak filosofo, glūdinčios žmogaus nusigręžime nuo Dievo ir savęs sudievinime. Humanizmo tragedijos raidoje J.Maritainas skiria tris tarpsnius: Viduramžių, klasikinio humanizmo ir naujajį humanizmą, kuris ir turėtų tapti pilnutiniu humanizmu.

Viduramžių pasaulis - teocentrisnis pasaulis, kuriame vyravo dvasinės religinės normos. Visa "buvo paženklinta šventumo antspaudu" (17, 109). Dievas buvo žmogaus vienybės ir pilnatvės su pasauliu, žmogaus savivokos šaltinis. Pasaulietinės civilizacijos gimimas sukėlė perėjimą "nuo Dievo - Žmogaus kulto, prie Žmonijos kulto, prie gryno Žmogaus" (17, 111). Tai buvo antropocentrizmo, jo teorinių ir praktinių apraiškų paplitimo laikotarpis. Antropocentrizmo filosofinis pamatas buvo "natūralistinė žmogaus ir laisvės sąvoka" (17, 121). Ji esanti išeities taškas J.Rousseau prigimtinio žmogaus gerumo, A.Comte Žmonijos - Dievo, Hėgelio valstybės kaip mistinio Kristaus kūno teorijose. Realiam gyvenime žmogus be dieviškos atramos, ilgainiui pasijuto izoliuotas ir vienišas. Tad lengvai pasidavė partijos, klasės, rasės ir kitų žemiškų stabų garbinimui. Pasak J.Maritaino, šiuolaikinis žmogus, išgyvenęs antropocentrinio humanizmo tragediją, bręsta naujam - pilnutiniam humanizmui. Kelias į jį veda per žmogaus "dvasinę savimonę" nušviestą "evangelinio žvilgsnio į save" (17, 137).

Žmogaus atsinaujinimui reikalingos taip pat visuomeninio gyvenimo struktūrinės permainos. Tad pilnutinio žmogaus idėja grindžiama ir J.Maritaino krikščioniškos demokratijos samprata. Krikščioniškoji demokratija, anot J.Maritaino, savo esme yra evangeliška, užtat privalo paisyti žmogaus asmens nelygstamos vertės visuomeniniame gyvenime išraiškos. Realiai tai reikštų "dvasios dalykų pirmenybės" (17, 242) užtikrinimą. Tuo tikslu J.Maritainas žmoguje konstatuoja tam tikrą skirtumą tarp žmogaus kaip asmens ir žmogaus kaip individo. Asmeniškumas žymi žmogaus dvasingumą, individualumas - žmogaus fizinę ir gamtiškąją pusę. Žmogaus asmeniškumui būtina autonomija, laisvo apsisprendimo ir laisvos raiškos sąlygos. Tuo tarpu žmogaus individualumo atžvilgiu leistina ir net būtina prievartinė galia (politinė valdžia).

Šis žmogaus skirtingumas suponuoja atitinkamai "politinės bendruomenės" ir valstybės sąvokų skirtingumą. "Politinė bendruomenė yra visuma. Valstybė yra tos visumos dalis, skirta tai visumai tarnauti" (17, 279-280). Politinė bendruomenė J.Maritaino suprantama kaip visuma organiškų visuomeninės ir ūkinės veiklos formų (darbo bendruomenės, kooperacinės įstaigos, profesinės sąjungos, draugijos), savaiminių savo kilme bei savivaldžių veiklos pobūdžių. Politinės bendruomenės "organinis daugialypiškumas" (18, 162) ir taptų žmogaus

asmeniškumo raiškos erdve. Tuo tarpu valstybė, nors ir yra aukščiausia politinės bendruomenės dalis, bet tą galią turinti ne iš savęs ir ne sau, o iš bendruomenės, kad rūpintųsi viešąja gerove. Krikščioniškoji demokratija tad "nepripažįsta, kad valstybė turėtų transcendentinę valdžią, suimančią į save visą autoritetą ir jį primetančią žmonių gyvenimui iš viršaus. Ji nori, kad autonominiai organai, besinaudojant jų funkcijai proporcingu autoritetu, išaugtų spontaniškai iš civilinės bendruomenės ir iš tos įtampos, kuri atsiranda besireiškiant įvairiems aktyvumams; ji nori, kad valstybė, tautos kontroliuojama, tebtų aukščiausiai iškeltas organas, kurio objektas yra visų bendrasis gėris" (18, 158).

Tarpukario valstybės aiškiai prasilenkiančios su krikščioniškos demokratijos samprata. Jos, pasak J. Maritaino, vadovaujasi despotinės arba substancialios valstybės sąvoka. Pagal ją, valstybė turi aukščiausią galią pati iš savęs, kaip sau prigimtą ir neliečiamą teisę, kurią naudoja savo pačios galutiniam tikslui. Tokia valstybė tampa politinės bendruomenės visuma ir kartu eliminuoja žmogaus asmeniškumo raiškos galimybes. Tad laipsniškas visuomeninio gyvenimo decentralizavimas ir "nuvalstybinimas", pasak J. Maritaino, tampa aktualiausiu uždaviniu. Jo išsprendimas įgalintų naują "asmeninio ir daugialypio (pliuralistinio - A.J.) valdymosi pavidalą" (17, 287).

J. Maritaino krikščioniškos demokratijos samprata tomizmo kontekste buvo savotiška novacija. Todėl kai kurių tradicionalistų buvo kvestionuojama, įžvelgiant J. Maritaino žmogaus asmens ir žmogaus individo skyrimą prasilenkimą su tomistine žmogaus kaip substancialios kūno ir sielos vienovės idėja (19, 11). Būta ir kitokio vertinimo, pagal kurį, "J. Maritainas krikščioniško humanizmo ir krikščioniškos demokratijos sampratą ne tik pagilino, bet ir suradikalino, paprasčiau sakant, suliberalino" (20, 408).

Tarpukario Lietuvoje buvo ir etatistinės, ir bendruomeninės organiškos valstybės tendencijų šalininkų. Bet tai jau kito straipsnio tema.

3. Organiškos valstybės tradicijos šiuolaikinė interpretacija.

Organiškos valstybės asociacija su fašizmu ilgam nuslopino jos svarstymus. Įtakingiausia politinė teorija Vakarų šalyse po Antrojo pasaulinio karo tapo pliuralizmas. Pamatinė pliuralizmo idėja yra politinės valdžios išskaidymas tarp autonomiškų valstybės atžvilgiu socialinių grupių ir priešiškumas bet kokios formos elitizmui. Pirmaisiais po kariniais dešimtmečiais pliuralizmas buvo siejamas su didžiųjų pasaulio demokratijų (JAV, Didžiosios Britanijos) vardu ir traktuojamas kaip patikima garantija prieš totalitarizmą.

Organiškos valstybės tradicija, neokorporatyvizmo studijomis atgavinama tik XX šimtmečio aštuntame dešimtmetyje. Pirmasis reikšmingas tyrinėjimų bandymas šioje srityje buvo Philippe Schmitterio straipsnis "Vis dar korporatyvizmo amžius?" Jame liberalios demokratijos sąlygomis, kaip alternatyva pliuralizmui, analizuojamas korporatyvizmas.

"Korporatyvizmas, pasak P. Schmitterio, gali būti apibūdintas kaip interesų atstovavimo sistema, kurioje steigiamieji vienetai organizuoti į ribotą skaičių ypatingų, privalomų, nekonkurencinių hierarchiškai su tvarkytų, funkcionaliai diferencijuotų kategorijų, pripažintų ar leistų (jei ne sukurtų) valstybės, mainais už valstybės kontrolę, renkant jų lyderius bei išryškinant jų reikalavimus" (21, 13). Tuo tarpu "pliuralizmas - tai interesų atstovavimo sistema, kurioje steigiamieji vienetai organizuoti į neribotą skaičių savanoriškų, konkurencinių, nehierarchinių ir laisvai (pagal interesų tipą ir ribas) apsisprendžiančių kategorijų, kurios nėra valstybės specialiai leistos, pripažintos, remiamos, kuriamos ar vadovybės parinkimu bei interesų išryškinimu kontroliuojamos ir kurios neturi monopolinės atstovavimo teisės atitinkamose kategorijose (21, 15).

Iš pateiktų apibūdinimų matome, kad P. Schmitteris korporatyvizmą ir pliuralizmą įvardija kaip interesų atstovavimo sistemas. Kitaip tariant, kaip piliečių dalyvavimo politiniame procese būdą, greta parlamentinio, partinio ir rinkiminio dalyvavimo. Tuo tarpu piliečių politinio dalyvavimo efektyvumas yra vienas iš svarbiausių liberalios demokratijos požymių, liudijantis politinio režimo gyvybingumą ir veiksmingumą.

Palyginus apibūdinimus, galima tarti, jog korporatyvizmas yra institucionalizuota funkcinio, o pliuralizmas - atvira ir konkurencinė geografinio interesų atstovavimo sistema. Tačiau pliuralistinės sistemos atvirumas, interesų grupių autonomiškumas valstybės atžvilgiu iš vienos pusės, ir interesų grupių institucionalizacija, hierarchiškumas bei didesnė valstybės įtaka korporacinėje sistemoje iš antros, nereiškia pastarosios netinkamumo liberalios demokratijos šalims. Niekas nesuabejos Austrijos, Belgijos, Japonijos, Norvegijos, Olandijos, Švedijos ar Šveicarijos demokratiškumu, kuriose praktikuojama korporatyvinė valstybės - grupių santykių sistema. Šiuolaikiniai politologai ją vadina socialiniu, liberaliu korporatyvizmu arba tiesiog neokorporatyvizmu (22, 154).

Tipiška neokorporatyvinė makro (nacionalinio) lygio valstybė yra Austrija. Joje visi svarbiausi ekonominės ir socialinės politikos klausimai derinami tarp valstybės institucijų ir funkcionaliai organizuotų bei monopolinę teisę turinčių interesų grupių (23, 100). Austrijoje veikia federalinė Prekybos, Darbo, Žemės ūkio ir profsajungų sistema, kurioje dalyvauja praktiškai visi šalies dirbantys piliečiai. Rūmai yra centralizuota organizacija, kurioje federacinė vadovybė efektyviai vadovauja

atskirų sferų ir teritorinių vienetų veiklai. Profsąjungų konfederacija turi unitarinę struktūrą, kurioje atskirų profsąjungų padaliniai yra finansiškai priklausomi nuo centro. Neformalus profsąjungų ir biznio organizacijų bendradarbiavimas institucionalizuotas 1957 m., įsteigus Paritetinę kainų ir atlyginimų komisiją. Šioje komisijoje darbininkams atstovauja Austrijos profsąjungų konfederacija ir Darbo rūmai; Prekybos federaciniai rūmai ir Žemės ūkio rūmų pirmininkų taryba atstovauja biznio interesams. Austrijos vyriausybė tik nustato interesų grupių derybų eigą ir ratifikuoja sprendimus (24, 157). Austrijos neokorporatyvinė makro lygio valstybės - grupių santykių praktika šiuolaikinėje politologijoje vadinama "socialinės partnerystės" terminu (25, 257).

Ne tik Austrijos, bet ir kitų aukščiau paminėtų šalių patirtis liudija, jog neokorporatyvizme interesų grupės yra svarbi ir integruota politinio proceso dalis. Būdamos institucionalizuotos ir hierarchizuotos, interesų grupės ne tik įtakoja, bet ir aktyviai dalyvauja sprendimų priėmimo procese. Užtat neokorporatyvizmą tiksliai būtų įvardinti ne kaip interesų atstovavimo, bet kaip interesų tarpininkavimo ir derinimo sistemą (26, 14).

Naują impulsą neokorporatyvizmo studijoms 9 dešimtmetyje suteikė, greta makro (nacionalinio), meso ir mikro lygių išskyrimas. Autoriai pastebėjo, kad neokorporatyvinė valstybės - grupių santykių praktika būdinga ne tik aukščiausiam - nacionaliniam lygiui, bet ir atskirų sferų bei atskirų firmų interesų grupių ir viešosios valdžios institucijų santykiams. Meso - korporatyvizmas šiuolaikinių politologų suprantamas kaip santykių tarp pramonės, žemės ūkio, vartojimo ar kitos sferos iš vienos pusės ir tam tikros ministerijos ar departamento iš kitos, derinimas ir sprendimų priėmimas. Tuo tarpu mikrokorporatyvizmo sąvoka paaiškinami atskiros firmos ir departamento ar vietinės valdžios santykiai.

Nei JAV, nei Didžiojoje Britanijoje, nei Prancūzijoje interesų grupės nėra institucionalizuotos ir neturi monopolinės teisės tarpininkaujant ir derinant interesus. Svarbiausi politinio dalyvavimo būdai šiose šalyse yra rinkiminė, partinė bei parlamentinė veikla. Tuo tarpu interesų grupės, būdamos fragmentuotos ir tarpusavyje konkuruojančios, įtakos politiniam procesui siekia įvairiais tarpiniais būdais: lobizmas, rinkiminių kampanijų panaudojimas, svarbios informacijos kontrolė, terorizmas (27, 108-111). Šiuo atveju įtakos vyriausybei mastas priklauso nuo finansinių ir organizacinių interesų grupių galimybių. Valstybės institucijos savo ruožtu daugeliu atvejų lieka atviros interesų grupių įtakai ir spaudimui.

Tačiau pliuralistinis valstybės - grupių santykių pobūdis makro lygiu reiškia, jog šiose šalyse nėra atskirų sferų ar atskirų firmų, kurių santykiai su viešosios valdžios institucijomis būtų grindžiami neokorpora-

tyvizmo principais. Todėl realiai, nei neokorporatyvizmas, nei pliuralizmas, grynų pavidalu neegzistuoja nė vienoje šalyje. Kiekviena šiuolaikinė demokratinė valstybė turi ir neokorporatyvizmo, ir pliuralizmo elementų.

Ir vis dėlto, kodėl vienos šiuolaikinės demokratinės šalys praktikuoja daugiau neokorporatyvinę, kitos pliuralistinę valstybės - grupių santykių sistemą? Kokios prielaidos suformuoja neokorporatyvinės sistemos poreikį?

Daugelis šiuolaikinių politologų neokorporatyvizmą kaip interesų tarpininkavimo ir derinimo sistemą sieja su konsensualinės demokratijos šalimis. 7-8 dešimtmetyje A. Lijphartas, G. Lehmbruchs, J. Steineris ir kt. atkreipė dėmesį į nedidelių Vakarų Europos šalių - Austrijos, Belgijos, Liuksemburgo, Olandijos, Šveicarijos - politines sistemas, tardami, jog ir kultūriškai įvairialytės (heterogeninės) visuomenės gali pasiekti demokratijos stabilumą. Šių šalių pavyzdžiu minėti autoriai demokratijų tipologijoje išskyrė konsensualinės demokratijos modelį, greita tradicinio daugumos arba Westminsterio, būdingo santykinai kultūriškai vienalytėms (homogeninėms) visuomenėms.

Minėtų šalių kultūrinis įvairialytiškumas reiškia visuomenės religinę, ideologinę, kultūrinę, etninę, regioninę įvairovę, kurios pagrindu susiformuoja apibrėžti visuomenės segmentai, "funkcionuoja kaip politikos subjektai" (28, 22). Olandijoje pagrindiniai segmentai yra katalikai, kalvinistai ir sekuliaristai; panaši visuomenės diferenciacija būdinga Austrijai - katalikai, tautininkai, socialdemokratai; Belgijoje religinę segmentaciją papildė tautiniai skirtumai - 51% flamandų ir 40% valonų; o Šveicarijoje šalia tautinių, religinių ir ideologinių skirtingumų ryškiausias regioninis gyventojų identitetas.

Koks politinis mechanizmas reikalingas, kad būtų galima suderinti skirtingus etninių, religinių, kultūrinių grupių interesus, apsaugoti jas nuo daugumos diktato ir sukurti stabilų demokratinį režimą?

Žinoma, kad faktinė konsensualinės demokratijos išraiška įvairuoja. Tačiau A. Lijphartas, apibendrinęs tipiškų konsensualinės demokratijos šalių - Belgijos ir Šveicarijos - patirtį, skiria šiuos būdingiausius bruožus: 1) plačios koalicijos vyriausybė; 2) valstybinės valdžios grandžių atskyrimas ir jų santykių subalansavimas; 3) dveji parlamento rūmai ir mažumų atstovavimas; 4) daugiapartinė sistema ir jos daugiamačiškumas; 5) proporcinio atstovavimo rinkimų sistema; 6) federalizmas ir decentralizacija; 7) rašytinė konstitucija ir mažumos veto teisė (29, 23-30). A. Lijphartas priduria, kad efektyviam konsensualizmo funkcionavimui reikalingos šios prielaidos: santykinis visuomenės segmentų vienodumas ir nedidelis jų kiekis (3-5); teritorinė segmentų koncentracija; išorės grėsmės pavojus; santykinai aukštas socialekonominis ša-

lies išsivystymo lygis; segmentų lojalumas centrinei valdžiai; aukšta politinių lyderių politinė kultūra (30, 138).

Minėta konsensualinės demokratijos konstitucinė ir institucinė sąranga bei prielaidos, pasak autorių, įgalina segmentinės visuomenės integruotumą, kurio pagrindu pasiekiamas politinis stabilumas ir kitų visuomenės gyvenimo sričių efektyvus funkcionavimas.

Šiuolaikiniai politologai pastebi, jog konsensualinė demokratija bei neokorporatyvinė interesų tarpininkavimo ir derinimo praktika būdinga paprastai negausioms, segmentinėms visuomenėms, kuriose gerai organizuotas ir įtakingas darbininkų judėjimas, o politiniame gyvenime dominuoja socialdemokratinio tipo partijos. Konsensualinė sprendimų priėmimo praktika įgalina šias šalis atsilaikyti prieš tarptautinės rinkos jėgas ir svyravimus, pasiekti visuomenės integruotumą ir demokratijos stabilumą (25, 259-260).

Konsensualinis ir neokorporatyvinis segmentinės visuomenės interesų derinimas ir būtų viena iš šiuolaikinių organiškios valstybės tradicijos interpretacijų.

Tuo tarpu pliuralizmas, kaip interesų atstovavimo sistema, siejamas su daugumos arba Westminsterio demokratijos modeliu. Tai santykinai kultūriškai vienalyčių (homogeninių) visuomenių politinio gyvenimo modelis, pagrįstas daugumos principu. A.Lijphartas, apibendrinęs tipiškų daugumos arba Westminsterio modelio demokratijų - Didžiosios Britanijos ir Naujosios Zelandijos - patirtį, apibūdina jį šiais bruožais: 1) vienpartinis kabinetas; 2) valstybinės valdžios grandžių susiliejimas ir kabineto dominuojanti padėtis; 3) vienų rūmų parlamentas arba dviejų rūmų parlamento formalumas; 4) dvipartinė sistema ir jos vienmatiškumas; 5) mažoritarinė rinkimų sistema; 6) unitarinis ir centralizuotas valdymas; 7) nerašytinė konstitucija ir parlamento suverenitetas; 8) išskirtinai atstovaujamoji demokratijos forma (29, 4-9).

Daugumos principu pagrįstos demokratijos sąrangoje svarbiausi piliečių dalyvavimo politiniame procese būdai yra rinkiminė, partinė ir parlamentinė veikla. Tuo tarpu interesų grupės čia nėra aktyvus politikos subjektas. Įtakos valstybės institucijoms sistema neinstitucionalizuota, bet atvira - pliuralistinė. Pliuralistinės demokratijos šalys - tai atviros, konkurencinės politinės sistemos šalys, kurioms būdingas aukštas socialekonominis išsivystymo lygis, demokratijos tradicijos ir pilietinė politinė kultūra (Austrija, Didžioji Britanija, Kanada, Naujoji Zelandija, Ispanija ir kitos).

Kita šiuolaikinių politologų grupė (G. O'Donnellas, J.Linzas, A.Stepanas, H.Wiarda ir kt.) organiškios valstybės tradiciją interpretuoja kaip liberalistinei ir marksistinei tradicijai alternatyvią politinės kultūros ir teorinę - analitinę paradigmą.

Politinės kultūros sąvoka, žyminti visuomenės politinės sistemos prioritetus ir jos vertinimus, politologinėje literatūroje atsirado 6-7 dešimtmetyje. Ji papildė iki tol politologijoje dominavusį institucinį požiūrį, piliečių politinio elgesio motyvų bei vertybinių orientacijų tyrimais.

G. Almondas ir S. Verba veikale "Pilietinė kultūra: politiniai nusistatymai ir demokratija penkiose šalyse" (1963), palyginę Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Italijos, JAV ir Meksikos politinės sistemos vertinimus, išskyrė tris idealius politinės kultūros tipus: patriarchalinį, pavaldinį ir pilietinį. Patriarchalinėje politinėje kultūroje individas turįs siaurą supratimą apie politinę sistemą. Politinė orientacija apribota vietine valdymo sistema; politinė savimonė menka. Pavaldinėje politinėje kultūroje orientacija į politinę sistemą labiau diferencijuota, ypač į valstybines ir administracines struktūras. Tačiau politinė savimonė bei politinio dalyvavimo lygis lieka žemas. Pilietinės politinės kultūros nariai pozityviai orientuoti visos politinės sistemos atžvilgiu. Būdinga aukšta politinė savimonė ir aktyvus dalyvavimas politiniame procese (31, 16).

Šiuolaikiniai autoriai, studijuodami tarpukario katalikiškų Pietų ir Rytų Europos kraštų bei pokarinę Lotynų Amerikos ir Iberijos šalių politinių sistemų raidą pastebėjo, jog jų politinė ir kultūrinė patirtis sunkiai paaiškinama Vakarų demokratijų sąvokomis, lygiai kaip ir marksistiniu požiūriu. Argumentuojama, kad daugelis šių kraštų neišgyveno tradicinių Vakarų civilizacijos raidos etapų - Reformacijos, Švietimo, pramoninės revoliucijos, liberalizmo idėjų išplitimo ir demokratinių institucijų įsitvirtinimo. Taria, jog faktiškai jie pasiliko "užkonservuoti" viduramžiškoje hierarchiškos ir organiškos tvarkos tradicijoje. Todėl minėtų kraštų politinė kultūra skiriasi ir nuo Vakarų liberalių demokratijų, ir nuo komunistinių šalių politinės kultūros.

Kas gi būdinga šių kraštų politinei kultūrai? Pirmiausia tai, kad politinės sistemos vertinimuose prioritetas teikiamas valstybei, o ne pilietinei visuomenei. Valstybė čia suvokiama kaip centralizuota, visuomenę integruojanti ir socialinę tvarką palaikanti jėga. Tuo tarpu visuomenė vertinama kaip natūrali, konservatyvi, hierarchiškų socialinių sluoksnių sistema. Krikščioniškosios tradicijos ir minėtų politinės sistemos prioritetų bei vertinimų pagrindu susiformavusi politinė kultūra, šiuolaikinių politologų įvardijama kaip patrimonialinė (26, 23). Pilietinėje politinėje kultūroje svarbiausia politinė vertybė yra individo laisvė ir gerovė, jo pirmumas prieš valstybę. Tuo tarpu patrimonialinė politinė kultūra esti pavaldinės politinės kultūros atvejis, kurioje be valstybės prioriteto prieš individo laisvę, svarbus yra visuomenės integrumo, organiškos visuomenės idealas.

Patrimonialinė politinė kultūra, ribotas piliečių politinis dalyvavimas, elitinis valdymas, dažniausiai agrarinis ūkio pobūdis bei jo priklausos-

mybė nuo užsienio kapitalo - tai prielaidos, suformavusios tarpukario Pietų ir Rytų Europos, pokarinių Lotynų Amerikos, Iberijos ir daugelio šiuolaikinių Trečiojo pasaulio šalių išskirtinumą iš Vakarų liberalių demokratijų ir komunistinių valstybių. Kaip įvardinti E.Dollfuso - K.Schuschniggo valdomą Austriją 1932-38 m., Baltijos šalių režimus 3-4 dešimtmečiuose, J.Pilsudskio valdomą Lenkiją 1926-39 m., Franco valdomą Ispaniją 1939-75 m., A.Salazaro Portugaliją 1933-68 m., ar Argentinos 1962-83 m., Brazilijos 1964-85 m., Peru 1964-80 m., Urugvajaus 1964-85 m. politines sistemas?

J.Linzas 7 dešimtmetyje dvinarę - totalitarinių ir demokratinų - politinių režimų tipologiją papildė autoritarizmu. "Autoritarizmas, pasak jo, tai politinė sistema, kuriai būdingas ribotas politinis pliuralizmas, skirtingų nuomonių pakantumas, nuosaiki politinė mobilizacija ir politinis pasyvumas, kurioje politinio lyderio ar grupės vykdoma valdžia ne formaliai, bet faktiškai apribota" (32, 264). Totalitarizmui svetimas bet koks pliuralizmas. Valdžios monopolis yra vienos partijos rankose. Nuomonių skirtingumai neįmanomi dėl oficialios revoliucinės ideologijos ir jos pagrindu vykdomos ekstensyvos ir intensyvos politinės mobilizacijos. Valdžia neribota ir dažnai charizmatinė. Ir priešingai, demokratijoje politinis pliuralizmas pagrįstas plačia ūkine, socialine bei vidine asociacijų autonomija. Piliečių laisvių ir teisių garantijos sudaro pagrindą aktyviam politiniam dalyvavimui ir pilietinei politinei kultūrai. Valdžia kyla iš suverenios piliečių valios ir veikia pagal konstitucijoje ir įstatymuose numatytus įgaliojimus.

Autoritarizmas iš visų politinių režimų labiausiai neapibrėžtas ir daugialypis. Konkrečiuose režimuose minėtų autoritarizmo bruožų raiška įvairuoja. Todėl J.Linzas skiria dar keletą autoritarinių režimo potipų:

1) Biurokratinis - karinis autoritarizmas, kuriame politinį gyvenimą kontroliuoja ir valstybinę valdžią vykdo valstybės biurokratinės ir karinės jėgos. Politinio pliuralizmo galimybės priklauso nuo konkrečios ekonominės ir politinės situacijos. Nėra vieningos ideologijos. Dažni vyriausybės korupcijos atvejai (Argentina, Čilė, Urugvajus 6-7 d.).

2) organinis statizmas, kuriame ribotas politinis pliuralizmas, politinis dalyvavimas ir politinė mobilizacija vykdoma per organines-korporatyvines struktūras, jas priešinant politinėms partijoms ir parlamentinės demokratijos institucijoms kaip formalioms visuomenės interesų raiškoje (Austrija 1932-38 m., Baltijos šalys 3-4 dešimtmetis, Portugalija 1933-75 m.).

3) postdemokratinų šalių mobilizacinis autoritarizmas atsirado po II-ojo pasaulinio karo, daugiausia karą pralaimėjusiose ir labiausiai nukentėjusiose šalyse. Liberalios demokratijos institucijų krizė sukė-

lė įvairius fašistinius judėjimus ir režimus, kuriems buvo būdingas ribotas pliuralizmas, vieninga ideologija ir intensyvi mobilizacija.

4) Nepriklausomų šalių mobilizacinis autoritarizmas - tai pokoloniinių visuomenių politinė sistema, kurioje pagrindinis politikos subjektas yra kovoje už nepriklausomybę iškilusi partija (daugelis Afrikos ir Azijos kraštų).

5) Posttotalitarinis autoritarizmas - politinė sistema su ribotu socialiniu, ekonominiu ir instituciniu pliuralizmu. Politinis pliuralizmas varžomas formaliai vis dar valdžios monopolį turinčios partijos. Tačiau ir riboto pliuralizmo sąlygomis ilgainiui susiformuoja totalitarinio režimo opozicinės jėgos (poststalininė Sovietų Sąjunga, Vengrija, Lenkija, Čekoslovakija - 6-7 dešimtmetis).

6) Ikitotalitariniai režimai - politinė sistema, kurioje dėl ekonominio ir ideologinio nepajėgumo pasiekti totalitarinę visuomeninio gyvenimo kontrolę, "užkonservuojama" ikitotalitarinė visuomenės būklė. Pvz., Angola, Birma, Etiopija, Irakas, Tanzanija, Vietnamas (32, 277-357).

Taigi autoritarinių režimų įvairovei paaiškinti pliuralizmo - totalitarizmo dichotomija buvo papildyta organinės valstybės ir korporatyvizmo teorine - analitine paradigma. Autorių nuomone, korporatyvizmas adekvačiau nei pliuralizmas ar totalitarinis požiūris atskleidžia autoritarinių režimų biurokratinę, technokratinę organizaciją bei institucionalizuotus ir valdžios reguliuojamus valstybės - socialinių grupių santykius.

Šiandien politologai įžvelgia naujas ir platesnes korporatyvizmo kaip teorinės - analitinės paradigmos taikymo galimybes. Pirmiausia turimi mintyje intensyvėjantys valstybės - visuomenės bei tarpvalstybiniai integraciniai procesai (34, 78). P. Schmitterio 1974 m. atgaivintos korporatyvinės idėjos įgyja vis platesnį pripažinimą.

Literatūra

1. Lozuraitis A. Tiesa ir vertybė. Teorinė ir praktinė antikinės filosofijos orientacija. V., 1980.
2. Platonas. Valstybė. V., 1981.
3. Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai. V., 1980.
4. Gurevičius A. Viduramžių kultūros kategorijos. V., 1989.
5. Maceina A. Raštai. T.2. V., 1992.
6. Paskutiniųjų popiežių enciklikų ir p. Pijaus XII kalbų rinkinys. Tübingenas, 1949.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. М., 1991.
8. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд. СПб, 1912.

9. Teisė. Teisės mokslų ir politikos laikraštis. 1927. Nr.12; 1928. Nr.13.
10. Maceina A. Tautinis auklėjimas. V., 1991.
11. Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. V., 1990.
12. Vardys V. The Rise of Authoritarian Rule in the Baltic States // The Baltic States in Peace and War 1917-1945, ed. by V.Vardys and R.Misiūnas. Pennsylvania University Press, 1978.
13. Krivickas D. Tautų Sąjunga // Lietuvių enciklopedija. T.30. Boston, 1964.
14. Reynold S. Tragiškoji Europa. Naujųjų laikų revoliucija. K., 1938.
15. Valančius G. Othmaro Spanno universalizmas // Židinys. 1932. Nr.12.
16. Mussolini B. Fašizmo diktatūra, K., 1935.
17. Maritain J. Protų ir tikėjimų. Raštų rinktinė. Putnam, 1975.
18. Maritain J. Krikščionybė ir demokratija // Tėvynės Sargas. 1948. Nr.2-3.
19. Bagdonavičius V. Maritaino krikščioniškoji demokratija // Tėvynės Sargas. 1957. Nr.1 (14).
20. Girnius J. Jacques Maritainui mirus // Aidai. 1973. Nr.9.
21. Schmitter P. Still the Century of Corporatism?// Trends Toward Corporatist Intermediation. London, 1979.
22. Cawson A. Corporatism // The Blackwell encyclopaedia of Political Science. Ed. by V.Bogdanor. Oxford, 1991.
23. Cawson A. Corporatism and Political Theory. Oxford, 1986.
24. Zeigler H. Politinė bendruomenė. Įvadas į politinių sistemų ir visuomenių lyginamąją analizę. K., 1993.
25. Steiner J. European Democracies. London, 1991.
26. Williamson P. Corporatism in Perspective. An Introductory guide to Corporatist Theory. London, 1982.
27. Vitkus G. Politologijos įvadas. V., 1992.
28. Prazauskas A. Demokratija segmentinėje visuomenėje // Studijuojantiems politologiją. K., 1990.
29. Lijphart A. Democracies Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries. New Haven -London, 1984.
30. Lijphart A. Consociational Democracy // The Blackwell encyclopaedia of Political Science.
31. Huntington S. and Dominguez J. Political development // Handbook of Political Science. Vol.3. Macropolitical Theory. Ed. by F.Greenstein and N.Polsky. 1975.
32. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes // Handbook of Political Science. Vol.3.
33. Huntington S. Democracy's Third Wave // Journal of Democracy. 1991. No.2.
34. New Directions in Comparative Politics. Ed. by H.J.Wiarda. Westview Press. 1991.